

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Ahmet Selman Baktı. *Şer'î Hükmün Tanımı ve Aslî İbâha Prensibi (Hanbelî Fıkhı Özelinde)*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019, 231 sayfa.

Şuheda BOZYEL*

Son yıllarda ilahiyat alanında ilmî disiplinlerin birbirleriyle ilişkisinin yansıtıldığı akademik çalışmaların sayısı artmaktadır. İslâmî ilimlerin oluşum döneminde kelam, usul-i fıkıh ve dil ilimleri arasındaki sıkı ilişkiler dikkate alındığında günümüz çalışmalarının da bu perspektiften yapılması vakıanın doğru anlaşılması adına olumlu bir adım olarak okunabilir. Kelam ile usul-i fıkıh buluşturan meseleler zannedildiğinden daha çoktur ve bu konuların köken itibarıyla her iki ilmi disipline katkılarının ve oluşturdukları değişimin belirlenmesi önemlidir. Bu yazıda incelenecek olan eser de bu tarz bir perspektife sahiptir. Doktora çalışması olarak 2018 yılında tamamlanan *Hanbelî Fıkıh Geleneğinde İbâha-i Asliyye Prensibi* adlı tez, kitaplaşma aşamasında isim değişikliğine gidilerek muhtevayı daha iyi yansıta-cak şekilde (s. 11) *Şer'î Hükmün Tanımı ve Aslî İbâha Prensibi (Hanbelî Fıkhı Özelinde)* adıyla yayınlamıştır.

Kitap, çalışma konusu, amacı, önemi ve kaynakları şeklindeki bilgileri içeren bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Yazar çalışmanın konusunu açıkladığı giriş kısmında ibâha ile ne kastettiğini belirler. Buna göre kitabın merkez kavramı olan ve yazarın “fiil serbestisi” olarak Türkçeleştirdiği ibâha ile, özel bir meseledeki serbestiyi bildirmek için nasta yer alan ibâha kastedilmemektedir. Kur'an ve sünnette bazı meselelerin hükmünü bildirmek için sını-kıntı, sakınca, günah ve vebal bulunmadığı şeklindeki ifadeler bu kısma girer. Çalışmanın yoğunlaştığı nokta, umûm nitelikli naslarda zikri geçen ibâhadır. Yeryüzünde bulunan her şeyin insan için yaratıldığı ve onun emrine verildiği, özel olarak yasaklanan şeyler haricinde yiyeceklerin helal olduğu şeklindeki ayetler aksine bir delil bulunmadıkça eşyada asl olanın mübahlık olduğu ilkesine esas teşkil eder. İbâha-i asliyye şeklinde isimlendirilen bu prensip fıkıh usulünde kullanılan delillerden biri olan istîshâbın bir türüdür. İstîshâb deliliyle ulaşı-lan mübah hükmünün şer'î vasfını alıp almaması şer'î hükmün tanımıyla ilgili olduğu için çalışmada şer'î hükmün tanımı üzerinde de durulmuş ve bu kısım başlığa da yansıtılmıştır. Asli ibâha prensibinin Hanbelîliğin karakteristik özelliklerinden biri olduğu yönündeki yay-gın kanaat, çalışmanın hususen bu mezhebi incelemesinin sebebidir.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuk Anabilim Dalı. suheda.bozyel@marmara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-5043-8671

Mübahın şer'î vasfını alıp almaması doğrudan hükmün tanımıyla ilgili olduğu için çalışmanın Birinci Bölüm'ü Hanefî, Mâlikî ve Şâfîî usul eserlerindeki mübah kavramına getirilen tanım, bu kavramın hüsün-kubuh meselesiyle ilişkisinin kurulması ve bu anlayışa uygun olarak yazar tarafından yapılan hüküm tanımlarına ayrılmıştır. Kitabın bu kısmında ibâha/mübah kavramının usul eserlerinde nasıl ele alındığına yer verilmiş ve burada mümkün mertebe mezheplerin usul eserleri kronolojik olarak incelenmiştir. Bu bölümün alana en önemli katkısı kuşkusuz ki konunun kelami arka planını ifade eden hüsün-kubuh meselesiyle bağlantısının kurulmasıdır. Yazar, hüküm anlayışında kelami kabullerin etkisini dile getirdikten sonra, "mükellefin fiillerine taalluk eden hitâbullâh" şeklindeki hüküm tanımını ilk olarak Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) yaptığını, sonrasında bu tanımın yaygınlık kazandığını, ayrıca Hanefî mezhebi içerisinde de bu yaygın anlayışın takip edildiğini ifade etmektedir. Ancak Gazzâlî'nin Eş'arî mezhebinin hüsün-kubuh anlayışına uygun olarak ortaya koyduğu bu hüküm tanımının, Hanefî mezhebinin hem Mu'tezilî hem de Mâtürîdî kanadı için uygun olamayacağını ve bu iki kanadın dayandıkları kelami geleneğin farklılığından ötürü Gazzâlî'nin tanımıyla doku olarak uyummadığını öne sürer. Bu nedenle yazar kendisi Hanefî/Mu'tezilî ve Hanefî/Mâtürîdî geleneğine uygun iki şer'î hüküm tanım denemesinde bulunur: "Allah'ın mükellefin fiillerindeki hüsün-kubuh vasıflarını açan/keşfeden ve bu vasıfların muktezasınca şekillenen hâdis hitâbı" (s. 77), "Allah'ın mükelleflerin fiillerindeki hüsün-kubuh vasıflarını açan/keşfeden ve bu vasıflara uygun olacak şeyleri gerektiren hitâbı" (s. 83).

Kitabın başlığına konu olan ve eserin orijinallik taşıyan yönlerinden birisinin bu tanım denemeleri olduğu söylenebilir. Zira yazar literatürde hükmün tanımı ile ilgili önemli bir problemin varlığını fark edip bu problemi gidermek için bir çaba ortaya koymuştur. Yapılan tanım denemelerinde birtakım eksiklikler varsa da bunlar, sonraki çalışmalarda çeşitli eleştiri ve katkılarla giderilebilir ve mezhep geleneklerine uygun alternatif tanımlar usul literatüründe yer bulabilir.

Yazarın ifade ettiğine göre Eş'arî kelamında hüsün ve kubuh, fiillerin vasfı olarak kabul edilmediği için Gazzâlî'nin tanımının hareket noktası hitap kavramıdır. Gazzâlî'nin hükmü hasen ve kabih vasıflarından arı olarak zikrettiği fiillere taalluk eden hitâbullah olarak tanımlaması, şer'î bildirimini bir anlamda hüküm üzerine konuşmanın ön şartı kılmıştır. Buna göre hitap yoksa hüküm de yoktur. Yazar, Mu'tezilî ve Mâtürîdî anlayışa uygun olarak yapılacak hüküm tanımlarında ise hitaptan değil, fiillerin vasıfları üzerinden hareket edilmesi gerektiğini ifade eder. Farklı sonuçları olmakla beraber her iki mezhepte de hüsün-kubuh fiillere içkin vasıflar olduğu için hitap da buna uygun olarak gelir. Yazarın mezkûr mezhepler için yaptığı tanım denemeleri, hitâbullah ile fiillerin hüsün-kubuh vasıfları arasındaki ilişkiyi ifade etme açısından başarılı olsa da hitabın olmadığı dönemlerde hükümlerin akıl tarafından ispat ve idrak edilmesi açısından eksiktir.¹ Fiillerin hüsün ve kubuh vasıflarını bizatihi barındırdıkları için hitâbullah ile varit olan hükümlerin akıl tarafından da idrak

1 Tanımla ilgili benzer noktadan eleştiri ve alternatif diğer tanımlar için bk. Osman Güman, *Fıkıh Geleneğinde Hukuk Felsefesi*, İstanbul: Beka Yayınları, 2019, s. 60 vd.

edilebileceği sonucuna yorumlama yoluyla ulaşabilse de Mu'tezile mezhebi açısından hitaptan önceki hükümlerin durumu hakkında yazarın tanımında hâlâ bir belirsizlik bulunmaktadır. Yazarın 77. sayfada "hitap/nakil" şeklindeki kullanımından bu iki kavramı eş anlamlı kullandığı anlaşılmaktadır. Hüsün-kubuh meselesinde belirtildiği üzere Mu'tezile'de kulun mükellef olması sem' ile değil akılla başlatılarak teklif alanı şeriatın vürûdünden öncesini de kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle Mu'tezile'ye göre nakil yoluyla Allah'ın hitabının bulunmadığı dönemlerde kişi zulmün kabih, adaletin hasen olması gibi bazı hükümleri bilir ve bunlardan sorumlu olur. Dolayısıyla Mu'tezile nezdinde şer' öncesi dönemde akıl yoluyla bir hitaptan söz etmek gerekse de nakil anlamında bir hitabın olmadığı açıktır. Bununla birlikte Mu'tezile için şer' öncesi dönemde de hüküm var demektir. Yazar Hanefî/Mu'tezilî kanada uygun olarak yaptığı tanımda "hâdis hitap" kavramındaki dipnotta Mu'tezile nezdinde ezeli bir kelam sıfatının bulunmaması sebebiyle hitaba sonradan yaratılmış manasında mahlûk kaydının konduğunu ifade etmiştir. Yazar açıkça belirtmese de burada birçok hükümün kaynağı olan ve Allah'ın kelam sıfatının tecellisi olan Kur'an'ın kastedildiği anlaşılmaktadır. Gerek buradaki mahlûk kaydı gerekse yazarın hitap ile nakli eş anlamlı olarak kullanması, Mu'tezile için hükümlerin akılla da idrak edilebileceği ve kulların bazı hükümlerden akıl yoluyla sorumlu olacağı anlayışına tanımında yer verilmediğini göstermektedir. Yazarın tanım denemelerinden sonra önceki açıklamalarıyla ilişkisini kurarak tanımlarını izah etmesi, zikrettiğimiz hususlardaki belirsizliği ve eksiklikleri giderebilirdi.

Kitabın Birinci Bölüm'ünde diğer kelami doktrinlerin ve fıkhî mezheplerin ibâha tanımları ve hüküm anlayışlarına yer verilmişken son iki bölüm eserin adında geçtiği üzere Hanbelî mezhebine ayrılmıştır. İkinci Bölüm'de Hanbelî fıkhî düşüncesi ve ibâha prensibini inceleyen yazar, burada usul yazım metotlarına verilen fukaha ve mütekellimûn şeklindeki adlandırmayı usul eserlerini tasnif ederken niçin kullanmadığını açıklamaktadır. Buna göre fıkhî usulü müellefatının tasnifinde esas alınan kriterlerin tam olarak aydınlatılamamış olması ve bu konuda ortak bir kabulün olmaması şeklindeki haklı gerekçelerini sıralayan yazar, konuya dair görüşünü destekleyen örneklere de yer verir. Cessâs'ın (ö. 370/981) usul eserinin fukaha metodunun öncüsü olması gibi yaygın kabulün yanlış olduğunu ifade etmesi, fukaha ve mütekellimûn metotları için belirlenen kriterleri irdeleyip çeşitli itirazlar yöneltmesi bu bölümün en önemli kısımlarındandır. Hanbelî usulcülerin eserlerinin hangi kategoriye girdiğinin net olmadığını belirten yazarın, mezhebin ilk usul eseri olarak Ukberî'nin (ö. 428/1037) *er-Risâle'sini* zikretmesi ve çalışması kapsamında bu eseri değerlendirmesi önemlidir. Bu bölümde ele alınan konulardan biri de mezhep imamı Ahmed b. Hanbelî'nin (ö. 241/855) fakihliği ve bir mezhep olarak Hanbelîliğin özgünlüğü problemidir. Zira yazara göre kitabın başlığındaki "Hanbelî fıkhî" ifadesi zımında Hanbelîliğin bir fıkhî mezhebi olduğu iddiasını taşır. Yazar burada, Ahmed b. Hanbelî'nin Şâfiî (ö. 204/820) etkisinde bir âlim olmadığını ve fıkhî anlayışının da bu çizgide gelişmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbelî'nin mihne hadisesinde tavrı ve bu bağlamdaki tarihî bazı vakıalara atıf yapar. Bu bilgilerin kitabın İkinci Bölüm'ünde yer alması kronolojik bir problemdir. Zira yazarın

yaptığı bu açıklamalar mezhebin özgünlüğüne dair tartışmalar bağlamında ele alınır. Konu tertibi ve meselelerin ele alınışındaki sıralama açısından bu tür bilgilere giriş bölümünde yer verilmesi daha doğru olurdu.

Birinci Bölüm'de Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebi literatüründe şer'î bir hüküm olup olmaması bakımından ibâha kavramını ele alan yazar, Hanbelî usulündeki anlayışı ise bu bölüme bırakmıştır. Burada ibâha kavramının daha iyi anlaşılması için kavramın ilişkili olduğu hüküm anlayışı ve şer'î bildirimden önce eşyanın durumu meseleleri incelenmiştir. Buradaki açıklamalar ile yazarın kitap boyunca ibâha-i asliyye/şer'iyye şeklindeki kullanımındaki maksadı da aşikâr hâle gelmektedir. Zira ibâhanın akliliği onun asliliği ile doğrudan ilgili iken şer'î olması bir bildirimle bilineceği sonucuna bizi götürecektir. Şer'î bildirimden sonra birtakım fiillerin mübah olarak adlandırılmasında mezhep içerisinde ortak bir kabul bulunurken bildirimden önce mübah kavramının kullanılmasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bildirimden önce hükümlerin kaynağı akıl olduğuna göre burada mübah kavramının kullanılması akliliği ve asliliğini gündeme getirmektedir. Hanbelî usul düşüncesinde her iki görüşün de kendine yer bulması yazarı böyle bir kullanıma sevk etmiş gibidir. Yazar mezhep içerisinde aklın rolünü vurgulayan hüsün-kubuh teorisini benimseyen ve bu anlamda Mu'teziléden etkilendiğini düşündüğü âlimlere vurgu yapmakla beraber, bu âlimler ile etkilendikleri muhtemel Mu'tezilî âlimler arasındaki bağlantıya dair bir bilgi sunmamıştır. Mezhep görüşleri arasındaki irtibatın şahıslar arasında kurulmamış olması, okuyucunun zihninde bir soru işareti oluşturur. Örneğin yazar Hanbelî mezhebinde akılcılığın temsilcisi olduğunu ifade ettiği İbn Akil'in (ö. 513/1119) Mu'tezile etkisindeki görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte mezkûr âlimle herhangi bir Mu'tezilî âlim veya eseri arasında organik bir bağlantının varlığına dair bir bilgi yahut değerlendirmeye yer vermemiştir.

Üçüncü Bölüm'de Hanbelilik'te ibâha prensibinin yeri ve kullanımının incelenmesi amaçlandığı için evvela Hanbelî usulünde edille-i şer'iyye tasnifleri ele alınmıştır. Burada asli/şer'î ibâhanın, şer'î deliller sıralamasında yerinin anlaşılması için yazar, ittifak edilen ve ihtilaf edilen diğer şer'î delilleri de açıklamıştır. Konu bağlamında mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi eserlerinin ayrı ayrı incelenmesi meselenin tarihî seyrinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Yazarın herhangi bir delilin bir mezhebin karakteristiği olduğu iddiasının ne anlama geldiğini irdelemesi ve bu konudaki kanaatleri kitabın alana sunduğu bir katkı olarak görülebilir. Bir şer'î delilin mezhep karakteristiğini yansıttığını söylemenin o delilin kullanılma sıklığı ve kullanıldığı alanın genişliğiyle ilgili olduğunu belirten yazar, ibâha-i asliyye/şer'iyye prensibinin fûrû fıkhıdaki yansımalarına da değinmiştir. Prensibin mezhep içerisinde nasıl işletildiğine dair örnekler verilmesi ise konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Son olarak aslen bir doktora çalışması olması hasebiyle genel olarak yazım tekniği açısından akademik üsluba riayet edildiği gözlenmekle birlikte eserde karşılaşılan bazı eksikliklere değinilebilir. Kitapta bazı başlıkların art arda gelmesi, alt başlık ile bir üst başlık arasında

geçiş metinlerinin olmaması okuyucunun konuları takip etmesi açısından birtakım güçlük-
lere ve kopukluklara sebep olmaktadır (örneğin bk. s. 46 ve 67). Yine bazı meselelerde bir ön
açıklama olmaksızın verilen dipnotlarda yazarın bu kaynağa hangi maksatla atıf yaptığı net
olarak anlaşılamamaktadır. Dipnottaki kaynağın, yazarın kendi görüşünü desteklediği için
mi yoksa eleştiriye konu olduğu için mi verildiği açık değildir (örneğin bk. s. 162, dp. 411).
Dipnotlarla ilgili gözlemlenen bir başka eksiklik, yazarın 163. sayfada dipnotta yer verdiği
bir kaynağa ana metinde “aynı çalışma”, “ilgili çalışma” şeklinde atıfta bulunmasıdır. Bu du-
rum ana metinle dipnottaki bilgi geçişi açısından bir problem arz etmektedir.

Sonuç olarak kitabın genel itibarıyla adına uygun bir süreçle ilerlediği ve yazarın hedef-
lediği istikamette bir yol takip ettiği söylenebilir. Usul-i fıkhın iki temel meselesi olan “hü-
küm” ve “edille” bahislerinde âlimlerin kelami anlayışlarının etkisini göstermesi açısından
kitap alana bir katkı sağlamaktadır. Bu tür eserlerin, araştırmacıları usul-i fıkıh ile kelim il-
minin irtibatlı olduğu konuları çalışmaya sevk etmesi ve bu sayede literatürdeki boşluğun
dolması diğer bir önemli katkıdır.